

مصاحبه های علمی تخصصی با فرهیختگان؛

عرصه های مغفول یا جدید در حوزه سیره پژوهی امام رضا(ع)

نگاه نو و روزآمد به سیره حضرت علی بن موسی الرضا(ع) در ابعاد مختلف، از نیازهای ضروری برای امروز جامعه ما و مصداق شناساندن امر اهل بیت(ع) و احیای امر ایشان با تکیه بر روایت ارزشمند رضوی «رَجِمَ اللَّهُ عَبْدًا أَحْيَا أَمْرَنَا ... يَتَعَلَّمُ عُلُومَنَا وَ يُعَلِّمُهَا النَّاسَ، فَإِنَّ النَّاسَ لَوْ عَلِمُوا مَحَاسِنَ كَلَامِنَا لَتَبَعُونَا» است که امروز می تواند نقش بسزایی در توسعه فرهنگ اسلام ناب ایفا کند و در چشم انداز آینده نظام اسلامی و انقلاب اسلامی مفید و مؤثر باشد. چه اینکه قاطعانه باید گفت که شخصیت امام رضا(ع) شخصیتی فرامذهبی است و اختصاص به مذهب شیعه اثنی عشری ندارد بنابراین تدقیق و بررسی بر سیره ایشان می تواند نقشی فراملی و فرامذهبی نیز بر عهده گیرد. بر این مبنا دفتر نمایندگی قم بنیاد، با هدف رصد آثار علمی و پژوهشی در میان مراکز و نهادهای علمی و نخبگان حوزوی و دانشگاهی قم در سیره آن امام همام، اقدام به انجام «مصاحبه های علمی و تخصصی سیره پژوهی رضوی» به عنوان بخشی از چهارمین جشنواره علمی فرهنگی «سیره امام رضا علیه السلام؛ آموزه ها و کارکردها» نمود که در قالب اقتراح زیر تقدیم می گردد.

عرصه های مغفول یا جدید در حوزه سیره پژوهی امام رضا(ع) چیست؟

حجت الاسلام والمسلمین سید محمدکاظم طباطبایی؛ رییس پژوهشکده علوم و معارف حدیث

در مورد سیره معتبری که از امام رضا(ع) به ما رسیده است ما باید کار بیشتر بکنیم و مواردی که از اعتبار شایسته برخوردار نیست اینها را باید مشخص بکنیم و پالایش کنیم حتی ممکن است ما بگوییم حذف هم نمی کنیم اما می گوییم شما بین این گروه مطالب باید این فرق را بگذارید و در تحلیل آکادمیک و علمی و تخصصی اینها مخصوصا در مباحث میان رشته ای، باید کار بیشتری بکنیم و اینجا هنوز جای بحث دارد و در ارائه این مفاهیم به زبان هنر برای مخاطب عام، چون اصل اینجا مثلا شما جامعه تان یک درصدش مخاطب خاص و ویژه باشد 99 درصدشان مخاطب عام هستند و بنابراین باید سرمایه گذاری خاص بکنید و راهها و روشهایی که می شود این معارف رضوی به افراد منتقل کرد مثلا شاید الان کتاب نوشتن به این معنایی که الان مرسوم است مخاطب چندانی نداشته باشد و شما می بینید که کتابهای تخصصی ویژه متون دینی ما تیراژ هایشان مثلا دویست تا سیصد تا پانصد تا است و اما یک کتاب داستانی نوشته بشود یا در فضای مجازی نشر داده بشود و یا مثلا الان، زندگی فست فودی مخاطبین امروزین به گونه ای سیطره پیدا کرده که کسی کتاب 500 صفحه ای نمی خواند اما متن ده صفحه ای را می خواند پس یک

مرحله در واقع واسطه ای ما در اینجا می‌خواهیم که هم آن تحقیقات پیشین را بتواند به زبان مخاطب دوره ما به آنها عرضه کند؛ کتاب عیون اخبار الرضا(ع) یکی از ذخایر حدیثی شیعه است و خیلی کتاب بی نظیری هست و خیلی کتاب خوبی است و اما این کتاب عیون اخبار الرضا(ع) از جمعیت هشتاد میلیون مطمئن باشید که مثلا درصد نمی‌شود گفت اصلا با این کتاب ارتباط برقرار نمی‌کنند یعنی اگر بگوییم ما از هشتاد میلیون جمعیت هشت هزار نفر هستند یعنی یک ده هزارم، یک مقداری عدد شاید اغراق آمیزی باشد در حالی که شما خیلی متون در آنجا هست که می‌توانید مثلا با قلم روان امروزی یا با شعر خب ما نویسندگان خیلی خوبی داریم در نویسندگان متدین ما، فرض کنید که آقای شجاعی، آقای امیرخانی، اینها نویسندگان خیلی شایسته ای هستند و قلم روانی دارند و اصلا مخاطب امروزی را می‌شناسند و کاری که باید انجام بشود این که نه اینکه آنها بخواهند مطابق دل خودشان بیایند یک چیزی بنویسند و در واقع مجموعه شما باید برود سراغ این افراد مثلا اگر فرض کنید که یک فردی مثل آقای امیرخانی، یک سفرنامه ای از زیارت امام رضا(ع) بنویسند این خیلی مهمتر از این است که یک موسسه ای مثل دار الحدیث بیاید یک حکمت نامه رضوی را از جهت علمی مدون کند و درست است که کار ما از جهت علمی قابل قیاس با آن نیست ولی از جهت ارتباط با مخاطب آن مطمئنا جایگاه ویژه ای دارد و حالا این می‌شود هنر نوشتن و هنر شاعری، و بقیه اقسام هنر را باید در اینجا در نظر گرفت به ویژه این که هم امام رضا(ع) در واقع شاید بیشتر، خیلی از امامان ما اینگونه باشد و مثلا امام حسین(ع) و امیر المؤمنین(ع) این گونه است و امام رضا(ع) و امام مهدی(عج) اقلا به طور ویژه اینطوری اند و به نظر می‌رسد که با مخاطب مان متعدد و گوناگون در حوزه‌های متعدد می‌توانند ارتباط برقرار کنند و ممکن است امام باقر(ع) با میراث حدیثی اینگونه نباشد و شاید مثلا بارگاه حرم اثر داشته باشد و در حالی که امامی که بقیع مدفون هستند نه این ارتباطه نیست، یا بودن امام رضا(ع) در ایران این خیلی مهم است که مثلا شما سالی 20 یا 25 میلیون نفر زائر دارید این یک سرمایه اجتماعی بی نظیر است و یعنی این سرمایه اجتماعی با هیچ چیزی قابل مقایسه نیست ولی افراد می‌آیند و یک زیارتی می‌کنند و می‌روند یا اینکه شما چهار تا سخنرانی می‌گذارید. الان دوره سخنرانی نیست و اگر کسی با مقتضیات زمانه خودش پیش نرود محکوم به شکست است و نابود است. حتی سخنران شما خیلی آدم خوبی باشد و مثلا سخنرانی عالمانه آقای رفیعی یا آقای میرباقری را، اینها را همه قبول دارند ولی مخاطب شما الان با اینها آن ارتباط را نمی‌تواند برقرار کند شما باید دنبال این بروید که چه چیزی به مخاطب بدهید.

حجت الاسلام دکتر یعقوبعلی برجی؛ مدیر علمی دانشنامه امام رضا(ع)

ما سعی کردیم برای این دانشنامه، آثار رضوی را جمع آوری کنیم. یکی از دوستان ماموریت پیدا کرد، جناب آقای محسن صادقی، ایشان مسئول آثاری بود که درباره امام رضا(ع) تالیف شده، ایشان یک کتابخانه تخصصی در اینباره جمع آوری کرد و این کتابخانه، بنظرم کتابخانه ارزشمندی و غنی است. حتی برخی کتابهایی در کتابخانه ایشان است که در کتابخانه آستان قدس هم پیدا نمی‌شود. ما موارد اینگونه هم داشتیم که ایشان پیدا کرده و خلاصه همش این است که کتابها را جمع آوری و نگهداری کند. کارهای زیادی در ابعاد مختلف شده. به نظر من یکی از چیزهایی که غفلت شده، اصحاب امام رضاست، کمتر کار شده است.

کار دیگری که باز لازم است انجام شود این است که سیره امام رضا(ع) با توجه به نیازهای روز، ارتباط با مسائل روز، حالت بین رشته ای است. الان مثلا بحث تمدن اسلامی مطرح است، بحث علوم انسانی اسلامی مطرح است. خوب ما از سیره اسلامی و سخنان حضرت، در این حوزه‌ها خیلی می‌توانیم استفاده کنیم. یعنی مثلا یک گروه بیاید کار کند که مثلا در حوزه علوم مدیریت، از سیره و سخنان حضرت چی در می‌آید؟ می‌توانیم کمک بگیریم یا نه؟ در حوزه سیاست یا اقتصاد، در حوزه‌های مختلف علوم، مثلا در حوزه محیط زیست، در حوزه فقه پزشکی، در این حوزه‌ها سیره رضوی و سخنان حضرت به صورت تخصصی کار شود.

حجت الاسلام والمسلمین سیدمحمدعلی خادمی؛ پژوهشگر و مدرس حوزه علمیه

ما در فقه شیعه و منابع شیعه و دسترسی به بحار انوار ائمه‌ی هدی، خیلی خودمان را مقصر می‌دانیم. یعنی آنقدر که ما منابع داریم، آن هم منابع اصلی که مثل دریا باید از آن استخراج شود، متأسفانه ما از این منابع استفاده کافی نکردیم. از همین کتاب عیون اخبار الرضا، خیلی می‌توانیم از آن استفاده‌های مختلفی کنیم و جنبه‌های مختلف عیون اخبار الرضا را مورد نظر و تحقیق انجام دهیم. البته اگر اینها در اختیار اهل سنت بود، آنها خیلی بیشتر بهره‌برداری می‌کردند. متأسفانه کم کاری در قشر فرهنگی جامعه نسبت به منابعی که داریم، خیلی مشهود است.

حجت الاسلام والمسلمین علی اکبر ذاکری؛ مدیر گروه سیره پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت(ع)

این عرصه‌ها متفاوت است. یک بخشی رفتار حضرت (سیره) است. فلسفه برخوردهایی که آن حضرت با گروه‌ها، شخصیت‌هایی که در آن مقطع به گونه‌ای قیام‌هایی را ترتیب دادند و قیام‌هایی به وجود آمد، داشته‌اند. کتاب‌هایی نوشته شده است، اما هنوز هم برای برخی از آن، پرسش‌هایی مطرح است که موضع آن حضرت چه بوده است؟ اگر حضرت به حسب ظاهر، موضع منفی و یا خاصی نسبت به عملکرد حضرت امام رضا(ع) داشته‌اند، به عنوان نمونه در برابر برادرشان که تعبیر به زید النار می‌کنند - من معتقدم این تعبیرها بیشتر تعبیرهایی است که از طریق مخالفان انجام می‌گیرد. مخالفان کشتار بسیار داشتند و انسان‌ها را نابود می‌کنند، هیچ یک از این تعبیرها در مورد اینها به کار برده نمی‌شود. اما کسانی که طرفداران اهل بیت(ع) بودند، در یک جا یک اشتباهی از آنها رخ می‌دهد و به هر حال خطایی دارند، از این تعبیرها استفاده می‌کنند و این را بزرگ و پررنگ می‌کنند. این هست، مثل همین تعبیر در باره برخی دیگر افراد که در زمان حضرت علی(ع) بودند به کار می‌برند. به هر حال یکی از مخالفان حضرت علی(ع) بود که نماینده حضرت را کشته بود و مستحق مجازات بود، به هر حال آتشی برافروخت که آنها را بتواند دستگیر کند، این تعبیر جاریه النار را در باره اش به کار می‌برند. اینها بخشی از نکاتی است که باید مورد واکاوی قرار گیرد. در همین زمینه یک عده‌ای واقعا مخالف جدی موضع امام رضا(ع) بودند.

اینها باید تحلیل شود. امام رضا(ع) پاسخ‌هایی برای آنها داشتند. برخی از اقوام و خویشاوندان ایشان ایراد می‌گرفتند که چرا شما به گونه‌ای حکومت بنی عباس و مأمون را به رسمیت شناختید؟ حضرت پاسخ‌هایی داشتند و به جریان یوسف و حاکم مصر اشاره کردند که اساساً خود حضرت یوسف پیشنهاد گرفتن مقام از کافر کرد و گفت: «اجعلنی علی خزائن الارض». حضرت فرمودند من که پیشنهاد نکردم. ولی چاره‌ای جز این نبوده است. اما اینها همه نیاز به تبیین این فرمایشات، سخنان و اساساً سیره نیاز به تحقیق دارد. یک بخش دیگر از تحقیقات، برخورد امام رضا(ع) با عالمان و دانشمندان آن زمان است. چه برخوردی داشتند؟ بخشی از یاران حضرت را فقط به عنوان اینکه جزو اصحاب امام هستند، می‌شناسیم. اصلاً توجه نمی‌کنیم که مثلاً ابصالت هروی یک شخصیت علمی بوده است. دیگران هم به همین صورت. این رفتاری که با علما، دانشمندان داشته است. حالا طبیعتاً با توجه به مناظره‌هایی که وجود داشته، این مناظره‌ها، که برخی دانشمندان غیر اسلامی هم بوده‌اند. چه نکات و ظرافت‌هایی را به کار می‌برده‌اند. ممکن است گزارش‌های متعددی از کتاب‌هایی هم باشد که با عنوان مناظرات امام رضا(ع) با دانشمندان و یا احتجاجات آن حضرت نوشته‌اند. اما آن ظرافت‌هایی که در رفتار و سیره حضرت با این شخصیت‌ها و عالمان (چه مسلمان و چه غیر مسلمان) هست نیاز به تحقیق و تبیین دارد.

حجت الاسلام دکتر حمیدرضا مطهری؛ رییس پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت(ع)

یکی از مهمترین مسائلی که می‌تواند مورد توجه قرار گیرد، تاریخ اجتماعی شیعه در عصر امام رضا(ع) است. حداقل من در جایی ندیده‌ام که کار شده باشد. ولی می‌توان جستجو کرد، اگر انجام شده باشد، به جامعه علمی معرفی شود، و اگر هم انجام نشده، محققان تاریخ‌پژوه این کار را انجام دهند. همچنین زندگانی اجتماعی امام رضا(ع) به ویژه در زمان قبل از ولایتعهدی باید مورد توجه بیشتر باشد.

یکی از مهمترین مشکلاتی که در جامعه اسلامی با آن روبرو هستیم، تفرقه و اختلافی است که بین مسلمانان وجود دارد. متأسفانه هرچه زمان می‌گذرد، این شکاف و فاصله بیشتر می‌شود. به جای اینکه بیابیم بر اساس تعالیم قرآن، سنت و سیره پیامبر(ص) «تعالوا الی کلمه الله» این را پیامبر خطاب به اهل کتاب می‌فرمودند. در کتاب و قبله با هم مشترک هستیم. اشتراکات ما خیلی زیاد است. به جای اینکه سراغ اشتراکات با اهل سنت برویم، متأسفانه همیشه بر اختلافات و افتراقات تأکید می‌کنیم و دامن می‌زنیم. سراغ عصر و سیره امام رضا(ع) برویم و ببینیم، ایشان و ائمه دیگر در زمینه ایجاد همگرایی اسلامی چه کار می‌کردند؟

ما نمی‌گوییم وحدت یعنی اینکه کاملاً یکی بشویم، اگر این اتفاق بیافتد ایده‌آل است و جامعه آرمانی ما این است ولی طبیعتاً نه ما می‌توانیم از چیزهایی که داریم دست بکشیم و نه گروه‌های دیگر این کار را انجام می‌دهند. ولی حداقل همگرایی داشته باشیم. امام رضا(ع) به عنوان بزرگ جامعه شیعه و بزرگ علویان به خراسان می‌آیند. وقتی ایشان به خراسان آمدند حدیث معروف سلسله الذهب را در نیشابور مطرح می‌کنند. نیشابور، آیا شیعه بودند؟ اصلاً آیا خراسان شیعه بود؟ در آن مقطع زمانی، خراسان شیعه نبودند. یکی از عوامل گسترش تشیع در آنجا، حضور امام رضا(ع) بود. ممکن است بگوییم خراسان محب اهل بیت بودند، ولی قطعاً شیعه نبودند و این را هم می‌دانستند که امام رضا(ع) بزرگ علویان است. یعنی به عنوان چهره

شاخص و برجسته علویان به خراسان و مرکز خلافت مامون آمدند ولی می بینیم که همه آنها می آیند و تشنه شنیدن سخنی از امام هستند. آیا غیر از این است که بگوییم امام رضا(ع) با رفتار، سخنان و منش خود، به گونه‌ای رفتار کردند که جامعه سخنرانی امام را می‌شنود. خود امام رضا(ع) وقتی در خراسان و مرو به عنوان ولیعهد معرفی می‌شود، می‌فرماید من وقتی در مدینه بودم، نامه‌های من در شرق و غرب جهان اسلام خوانده می‌شد. ببینید، در عصر عباسیان قسمتی از قلمرو مسلمانان زیر سیطره عباسیان قرار نگرفت. مثلاً آندلس و شمال آفریقا یعنی قسمت عمده ای از مغرب اسلامی که شامل آفریقا و آندلس می‌شود. اینها اصلاً زیر سلطه عباسیان قرار نگرفتند. امام رضا(ع) می‌فرمایند من در مدینه بودم و نامه‌های من در شرق و غرب جهان اسلام خوانده می‌شد، نه فقط در قلمرو عباسیان. یعنی مناطقی فراتر از قلمرو عباسیان. آیا همه اینها شیعه بودند؟ قطعاً شیعه نبودند. اصلاً شما سرزمین‌های غربی مثل آندلس را نگاه کنید، فکر کنم مقدسی یک عبارتی دارد و می‌گوید ساکنان آندلس پیرو مذهب مالکی هستند. اگر یک حنفی و شافعی را در آنجا پیدا کنند، او را بیرون می‌کنند و اجازه نمی‌دهند در آنجا بماند. اما اگر بر یک شیعه دست پیدا کنند، چه بسا او را خواهند کشت. تا این اندازه نسبت به شیعه حساسیت دارند. البته این دلایل مختلفی دارد و بحث مفصلی می‌طلبد که اینجا مجال پرداختن به آن نیست. یک دلیلش به رقابت سیاسی حاکمان آندلس با فاطمیانی که در نزدیکی قلمرو آنها حاکمیت شیعی تشکیل داده بودند. به هر حال ضدیت آنها با تشیع را در اینجا داریم می‌بینیم. وقتی امام رضا(ع) می‌فرمایند که نامه‌های من در شرق و غرب جهان اسلام خوانده می‌شد، طبیعتاً به این نکات واقف هستند که در سرزمین‌های مختلف چه مذاهبی وجود دارد و یا پیروان چه مذاهبی زندگی می‌کنند. این نکته‌ای است که باید مورد توجه قرار گیرد. یعنی امام رضا(ع) به گونه‌ای در نشر تعالیم اسلامی عمل کرده‌اند که همگرایی اسلامی کاملاً در آن دیده می‌شود. یعنی پیروان دیگر مذاهب هم خیلی راحت می‌آیند و سخنان امام رضا(ع) را می‌پذیرند، نه اینکه فقط می‌خوانند. نه اینکه فقط می‌شنوند، بلکه می‌پذیرند. به نظرم این یکی از نکاتی است که در زندگانی امام رضا(ع) کمتر به آن پرداخته شده و می‌تواند یکی از محورهایی باشد که نیاز امروز جامعه ما است و باید به آن پرداخته شود. همین نکته در سیره ابناءالرضا(ع) هم دیده می‌شود که به گونه‌ای رفتار می‌کنند که همگرایی اسلامی ایجاد شود. به عنوان آخرین نکته در بحث امام رضا(ع) و مطالبی که شاید کمتر به آن پرداخته شده است، به بحث ولایتعهدی مربوط می‌شود که عرض کردم به این بحث خیلی پرداخته شده است، اما عمده پژوهش‌هایی که راجع به امام رضا(ع) و ولایتعهدی شده است، به سراغ دو نکته رفته‌اند: 1. اهداف مأمون از ولایتعهدی چه بود؟ 2. اقدامات امام رضا(ع) چه بود؟ حداکثر چیزی که فراتر از اینان باشد تأثیر ولایتعهدی امام رضا(ع) بر تشیع ایرانیان است. شما کتاب‌ها را ببینید، عمده کارها این است. اما یک اثر را ببینید می‌توانید پیدا کنید که به اقدامات امام رضا(ع) برای استفاده از این فرصت بپردازد. به هر حال امام رضا(ع) در این وضعیت قرار گرفت. مجبور شد ولایتعهدی را بپذیرد، اما امام رضا(ع) که مجبور شد ولایتعهدی را بپذیرد، این ولایتعهدی و یا مقامی که به اجبار پذیرفت، فرصتی برای اقدامات خودشان دیدند و برای بنیان‌گذاری یک تمدن جدید. آیا به این مقوله توجه شده است. فکر می‌کنم، مواردی هست که کمتر مورد توجه قرار گرفته است. استفاده امام رضا(ع) از ولایتعهدی و فرصتی که حاکمیت در اختیار امام قرار داده برای تحقق اهداف خودشان و تبیین معارف اصیل اسلامی بسیار نکته مهمی است. آنچه می‌توان گفت پایه‌گذاری یک تمدن جدید، مبتنی بر معارف اهل بیت(ع) است که فکر می‌کنم جای کار جدی دارد و کاری در این زمینه صورت نگرفته است.

یکی از خلاءهای موجود درباره امام رضا(ع)، کم توجهی به سیره است، عمده آثاری که تدوین شده است، تاریخی است. متأسفانه ممکن است حتی یک اثر به عنوان سیره رضوی باشد، ولی وقتی وارد کتاب می‌شوید، می‌بینید سیره نیست و بلکه تاریخ امام رضا(ع) است. یعنی تفاوتی بین تاریخ و سیره نگذاشته‌اند. در مورد دیگر معصومان نیز به همین شکل است. بنابراین یکی از مهمترین نکات مغفول در مورد امام رضا(ع) و دیگر ائمه، بحث سیره ایشان است. زندگانی ایشان بیشتر با رویکرد تاریخ سیاسی تدوین شده است.

دکتر مرتضی انفرادی؛ مدیر گروه فرهنگ و سیره رضوی

تناقضات تاریخی و حدیثی در مورد امام رضا(ع)، ابهام در برخی از مصادر معتبر مورد استفاده، راه یافتن برخی پندارهای عامیانه و حتی خرافاتی، عدم انجام پژوهشهای اجتهادی در این زمینه، از مهمترین مباحث در حوزه سیره پژوهشی است.